

УДК 340.12

О. Дунас,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права
Львівського національного університету імені Івана Франка

СИСТЕМА ДЖЕРЕЛ ПРАВА ЯК СКЛАДНООРГАНІЗОВАНИЙ МЕХАНІЗМ

Регулятивна і стабілізуюча роль права можлива лише за умови існування чіткої системи джерел права. Не розрізнена сукупність актів різних органів і суб'єктів, а системно організований «нормативний масив» має перебувати в полі зору і вчених, і практиків. Тому для дослідження джерел права важливе значення має їх розгляд як системно пов'язаних частин цілого.

У юридичній літературі проблемі системного вивчення джерел права були присвячені наукові розвідки багатьох учених, зокрема, цим займалися: Н. Алексєєв, Р. Лукич, М. Мостепаненко, М. Нурматов, В. Сирих, В. Штоф, Р. Циппеліус, Л. Яценко та інші. Комплексного ж аналізу методів дослідження джерел права не проводилось.

Мета даної статті полягає у дослідженні складових частин системної цілісності, виявленні специфічних якостей кожної з частин, аналітичному вивченні взаємозв'язків частин між собою, узагальненні частин в їх якісній визначеності, що розкриває властивості системи джерел права як єдиного цілого.

Система юридичних джерел права як складноорганізована система має такі властивості: 1) складається з багатьох різномірних частин – підсистем джерел права – системи нормативно-правових актів, системи нормативно-правових договорів, системи правових прецедентів тощо, які взаємодіють завдяки системним зв'язкам. Звичаєвому праву системність не властива. Його не можна назвати цілісним комплексом взаємопов'язаних елементів, які б перебували між собою в певному зв'язку (взаємній підпорядкованості, координації, функціональній залежності тощо).

Змістом звичаєвого права є звичаєво-правові норми. Проте останні не структуровані та не пов'язані між собою, не мають логічного зв'язку, який мав би надати їм структурної єдності. Звичаї скоріше регулюють поодинокі випадки, ніж певні сфери відносин. Хоча звичаєво-правові норми можна диференціювати на специфічні групи (залежно від сфери відносин), але всередині такої групи буде більше прогалин, ніж наповненостей. Відсутнє головне – єдність цілей та завдань правового регулювання, єдність правових принципів, що визначають сутність права, відсутня єдність системи відносин, що регулюються [1, с. 53]; здатність до змін у результаті впливу як з боку інших підсистем правової системи, так і з боку новоутворених джерел права; різка зміна обставин може призвести до її нестабільності, до фрагментації системи джерел права, коли частина джерел права не діє або суперечить іншій частині, паралізуючи її; у процесі розвитку переходить з рівня на рівень – від звичаєвого неписаного права – до писаного права, від фрагментарних нормативних принципів через кодифікацію – до складної динамічної системи джерел права; у процесі функціонування, завдяки системним зв'язкам, виявляються нові принципи, правоположення, приписи, існування яких не передбачалося у процесі формування, які прямо не закріплені в юридичних джерелах права [2, с. 8]; включає в себе горизонтальну та вертикальну структуру.

Стабільність та урівноваженість системи розглядають як основу організації та функціонування системи, що

виражається, по-перше, у встановленні відносин між системою та її зовнішнім оточенням, по-друге, всередині самої системи [3, с. 27-28]. Усі елементи системи джерел права – її підсистеми, мають бути врівноважені, що дозволить їй бути ефективною.

Крім того, ефективність системи джерел права безпосередньо залежить від існування зв'язків між ними: чим швидше вони з'являються і діють, тим досконаліше працює система. Система джерел права має бути стабільною, узгодженою, визначеною, що є необхідним для міцності правопорядку, єдності і дієвості. По-друге, система джерел права, її зовнішній прояв і внутрішня структура повинні відображати і відповідати в правовій державі принципу верховенства права. По-третє, система джерел права має бути доступною і зручною в користуванні, що сприяє її популяризації, точному і неухильному дотриманню правових норм, ефективного їх застосуванню. По-четверте, вона повинна бути актуальною – відповідати вимогам сучасності [2, с. 9].

Елементи системи джерел права існують не відокремлено, а ґрунтуються на підставі юридичної сили та певних принципів, які дозволяють системі джерел права мати цілісний вигляд.

Принцип (від лат. *principium*) – початок, те, що лежить в основі сукупності фактів, теорії, науки. У межах теоретичного пізнання принципи означають вимогу розгортання самого знання у систему, де всі теоретичні положення логічно пов'язані між собою і впливають певним чином одне з одного [4, с. 519]. Принципи як вихідні критерії дозволяють суб'єкту організувати та систематизувати наукові знання, розвивати та удосконалювати їх.

На думку А.В. Міцкевича, можна вирізнити такі принципи, на яких має ґрунтуватися система джерел права демократичної, правової держави: визнання та закріплення прав і свобод людини і громадянина обов'язком держави; закріплення вищої юридичної сили конституції у порівнянні із зако-

нами, а законів – із підзаконними актами. Закони мають поступатися пріоритетом нормам міжнародних договорів [5, с. 139].

На нашу думку, система джерел права відповідає принципам системи, що дозволяє досліджувати джерела права з точки зору внутрішньої організації та взаємодії із зовнішнім середовищем, тобто здатності виступати самостійним елементом системи більш високого порядку – правової системи. Відповідно, можна вирізнити такі принципи побудови системи джерел права: структурність, системність, ієрархічність.

1. Структурність розкриває елементний склад системи джерел права. Кожний елемент такої системи, володіючи родовими ознаками, утворює особливий вид джерел права. Види джерел права утворюють внутрішню організовану сукупність (підсистему), що набуває властивостей системного утворення. Структура (лат. *structura* – будова, розміщення, порядок) – спосіб закономірного зв'язку між складовими предметів і явищ природи та суспільства, мислення та пізнання, сукупність істотних зв'язків між виділеними частинами цілого, що забезпечує його єдність; внутрішня будова чого-небудь. Структура властива об'єктам, що являють собою системи і виділяються шляхом встановлення сутнісних, відносно стійких зв'язків між їх елементами при частковому або повному абстрагуванні від якісних характеристик цих елементів. Структура забезпечує збереження основних властивостей та функцій при різноманітних змінах [4, с. 611]. Структура системи джерел права – це її внутрішня будова. Структурування джерел права здійснюється як по вертикалі, так і по горизонталі.

2. Внутрішня системність структурних елементів системи джерел права, що виступають у вигляді її підсистем. Тобто система джерел права, що існує у межах тієї чи іншої національної правової системи, має у своєму складі елементи, що також можуть виступати у вигляді систем. Між системами

існують певні зв'язки, що забезпечують цілісність системи та узгодженість окремих різновидів джерел права. Узгодженість досягається за рахунок взаємодії субординаційних та координаційних, функціональних та генетичних зв'язків між джерелами права, між підсистемами джерел права, що виникають у процесі функціонування системи джерел права.

Виокремлення в системі джерел права окремих підсистем (нормативно-правових актів, нормативно-правових договорів тощо), які також можуть поділятися на системи (система законів та система підзаконних нормативно-правових актів), говорить про складність та різноманітність системи джерел права, зв'язки між цими рівнями. Система юридичних джерел права постає у вигляді цілісної, органічної, самоорганізуючої системи лише тоді, коли джерела починають розглядатися в їхніх взаємозв'язках і ієрархії як певна підпорядкована цілісність, намагаючись подолати притаманні їм колізії, коли стає можливим вирізнити існування між юридичними джерелами права різних типів зв'язків. Зокрема, в системі джерел права існують зв'язки та відносини:

– між правотворчою компетенцією органів державної влади і юридичною силою джерел права та суспільних відносин, що врегульовуються за їх допомогою;

– між правотворчою компетенцією органів державної влади та змістом норм права того чи іншого виду джерел права;

– між юридичною силою джерел права та суспільними відносинами, що ними регулюються;

– між нормами права цього виду джерел права та нормами права, що містяться в джерелах права меншої юридичної сили.

3. Ієрархія – принцип структурної організації складних багаторівневих систем, що полягає в упорядкуванні взаємодії між рівнями як руху від вищого до нижчого. В ієрархічно побудованій системі існує структурна і функціо-

нальна диференціація: кожний рівень спеціалізується на виконанні певних функцій, а вищі рівні здійснюють функцію узгодження й інтеграції. Методологічна необхідність ієрархічних побудов зумовлюється потребою пізнання й управління складними об'єктами соціального порядку [5, с. 237].

Слід мати на увазі, що термін «ієрархія» застосовується виключно для характеристики системних об'єктів та явищ. Там, де немає системи, не може бути ієрархії. Але ієрархія може бути застосована не для будь-якої системи, а лише до багаторівневої. Однорівневі системи не ієрархічні. Сутність ієрархічної системи полягає в нерівності, підпорядкованості утворюючих її елементів. Тобто ієрархія джерел права – це властивість системи джерел права, що виражається у підпорядкуванні джерел нижчого рівня до джерел вищого рівня. Будь-яка норма у межах цієї системи повинна відповідати нормі джерела вищої юридичної сили. Можливі колізії між правовими актами вирішуються із позиції системності. Доктриною і законодавством у межах кожної правової системи (сім'ї) вироблені з цією метою спеціальні прийоми юридичної техніки [6, с. 265-266].

Ієрархічність виступає як принцип побудови системи джерел права у межах певної правової системи, зумовлюється ієрархією органів державної влади, що їх приймають, є вираженням різної юридичної сили окремих видів джерел права і пов'язаної з цим встановленої співвідносності джерел права в органічно цілісній системі.

Завдяки ієрархічному зв'язку відбувається впорядкування елементів у структурному ряду. Джерела права більшої юридичної сили містять первинні, вихідні норми, обов'язкові для джерел права меншої юридичної сили. Останні в свою чергу містять нові норми, обов'язкові для джерел права меншої юридичної сили.

На думку О.В. Тімашкової, в системі джерел права одне джерело підпорядковане іншому. Відповідно між

елементами виникає залежність [7]. Субординаційні відносини всередині системи джерел права виявляються в абсолютному верховенстві конституції щодо всіх нормативних правових актів і у верховенстві закону щодо всіх інших – нижчого рівня ієрархії (підзаконних) – нормативно-правових актів. Ці властивості ієрархічної побудови системи є підставою для висновку про вертикальну структуру системи джерел права.

Ідея ієрархічної побудови системи джерел права – їх вертикальний зв'язок – має значення не лише для виразу їх підпорядкованості. Ієрархічність означає і внутрішній взаємозв'язок видів джерел права. У певних випадках такий взаємозв'язок визначає втрату чинності цілих груп нижчих актів у разі відміни (або зміни) вищого акта. Крім того, встановлення відповідності може бути виражене в частковому оновленні підпорядкованих джерел.

При побудові конкретної системи джерел права слід керуватися принципом декомпозиції системи: зростання рівня ієрархії спричиняє зростання масштабності і складності завдань, що вирішуються. Тобто будь-який нормативний акт, що займає більш високе становище порівняно з іншими нормативно-правовими актами в ієрархічній структурі законодавства, має бути одночасно й актом, що містить норми більш загального характеру [8, с. 30].

При розгляді ієрархії джерел права важливе значення має з'ясування ієрархії норм права, співвідношення цих категорій. Вихідним є діалектичне співвідношення форми та змісту. Форма права – це форма існування змісту права, засіб його організації, надання йому визначеності, об'єктивності [9, с. 24-25] та ієрархічності. Відповідно, з точки зору єдності змісту і форми ієрархія юридичних норм та ієрархія джерел права будуть мати тотожне значення. При цьому юридична сила норм права, поміщених в джерелах права, похідна від рівня юридичної сили акта. Ієрархічність норм права надається їй джерелом.

Принцип ієрархії має свої особливості щодо різних підсистем джерел права. Так, цей тип зв'язку характерний для системи нормативно-правових актів. Ієрархічний зв'язок у цій системі є загальним і необхідним. Будь-яка держава, яка бажає бути правовою і забезпечувати реальну дію принципу верховенства права і закону, повинна не лише проголосувати принцип ієрархічної підпорядкованості нормативно-правових актів. Держава прагне також створити систему інститутів, методів, що можуть забезпечити дотримання даного принципу [10, с. 59-60].

Система джерел права володіє всіма якостями: організованістю, цілісністю, складністю, інерційністю, що забезпечує її функціональну завершеність та визначає її місце у правовій системі, а принципи побудови системи джерел права – це основи, правила побудови, які зумовлюють її розвиток і функціонування, забезпечують внутрішню єдність системи джерел права, узгодженість її складових елементів. На підставі принципів системи джерел права формуються і діють та удосконалюються її підсистеми. Між останніми виникає взаємозв'язок, взаємодоповнення та взаємодія. Тобто принципи, відповідно до своїх властивостей, виконують регулюючу функцію в системі джерел права. Тому важливим, на нашу думку, є закріплення принципів національної системи джерел права в Основному Законі – Конституції, що має найвищу юридичну силу.

Система джерел права побудована на підставі таких принципів: структурність, системність, ієрархія. За їх допомогою з'ясовуються: сутність джерел права, їх внутрішня природа та організаційно-структурна впорядкованість, що дозволяє організувати структуру системи джерел права, узгодити дію її складових підсистем, систем окремих видів джерел права. Ці підсистеми мають функціонувати відповідно до принципів системи.

Підсумовуючи викладене вище, можемо констатувати, що систему дже-

рел права можна охарактеризувати як органічну, комплексну, багаторівневу, динамічну й відкритую систему, складові елементи якої об'єднані структурними зв'язками. Кожний елемент цієї системи є самостійним і може бути досліджений окремо.

Ключові слова: регулятивна роль права, стабілізуюча роль права, система юридичних джерел, структурність права, ієрархічність права, організаційно-структурна впорядкованість, діалектичне співвідношення форми та змісту.

Стаття присвячена розкриттю сутності джерел права, що мають специфічні властивості як система, яка становить органічне ціле, всі елементи якої – це окремі види джерел, розташовані у певному встановленому порядку. Автором визначено, що система джерел права володіє всіма якостями: організованістю, цілісністю, складністю, інерційністю, що забезпечує її функціональну завершеність та визначає її місце у правовій системі, а принципи побудови системи джерел права – структурність, системність, ієрархія – зумовлюють її розвиток і функціонування, забезпечують внутрішню єдність системи джерел права, узгодженість її складових елементів.

Стаття посвячена раскрытию сущности источников права, имеющих специфические свойства системы, составляющей органическое целое, все элементы которой – это отдельные виды источников, расположенных в определенном установленном порядке. Автором определено, что система источников права обладает следующими качествами: организованностью, целостностью, сложностью, инертностью, что обеспечивает ее функциональную завершенность и определяет ее место в правовой системе, а принципы построения системы источников права – структурность, системность, иерар-

хия – *предопределяют его развитие и функционирование, обеспечивают внутреннее единство системы источников права, согласованность ее элементов.*

The article is devoted to the disclosure of the essence sources of law, that have the specific properties as a system, which is an organic whole, all the elements of which – it certain types of sources, that are arranged in a fixed order. The author defines, that the system of sources of law has the following qualities – organization, integrity, complexity, inertia – that provides its functional completeness and determines its place in the legal system; principles of the system of sources of law – structure, consistency, hierarchy – cause its development and operation, provide the internal unity of the system of sources of law and the consistency of components.

Література

1. Правовий звичай як джерело українського права IX–XIX ст. / І.Б. Усенко ... та ін., за ред. І.Б. Усенка ; НАН України, Інститут держави і права ім.В.М.Корецького. – Київ : Наукова думка, 2006. – 279 с.
2. Тополевський Р.Б. Системні зв'язки юридичних джерел права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Р.Б. Тополевський ; Національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2004. – 18 с.
3. Парсонс Т. Общетеоретические проблемы социологии / Т. Парсонс // Социология сегодня: проблемы и перспективы : пер. с англ. / Р. Мертон, Л. Брум, Л. Котрелл. – Москва : Прогресс, 1965. – С. 25–61.
4. Філософський енциклопедичний словник / ред. кол. : В.І. Шинкарук [та ін.]. – Київ : Абрис, 2002. – 742 с.
5. Общая теория государства и права: академический курс: в 2-х томах / под ред. М.Н. Марченко. – Москва : Зерцало, 1998. – Т. 2 : Теория права. – 1998. – 620 с.
6. Проблемы общей теории права и государства : учебник / под общ. ред. В.С. Нерсисянца. – Москва : Норма, 2004. – 832 с.
7. Тимашкова Е.В. Понятие и значение иерархии источников права в юриспруден-

цих / Е.В. Тимашкова // *Актуальные проблемы теории и истории государства и права : материалы межвузовской научно-теоретической конференции, Санкт-Петербург, 19 декабря 2002 г. / под общ. ред.: В.П. Сальникова, Р.А. Ромашова. – Санкт-Петербург, 2003. – С. 155–159.*

8. Лебедев М.Е. *Субординационные связи в системе российского законодательства /*

М.Е. Лебедев // Российский юридический журнал. – 2001. – № 3. – С. 29–31.

9. Шебанов А.Ф. *Формасоветского права / А.Ф. Шебанов. – Москва : Юридическая литература, 1968. – 213 с.*

10. Сырых В.М. *Логические основания общей теории права / В.М. Сырых. – 2-е изд., стер. – Москва : Юстицинформ, 2000–2004. – Т. 1 : Элементный состав. – 2000. – 527 с.*

УДК 340.143

М. Кармаліта,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права
Національного університету державної податкової служби України

КОНЦЕПТУАЛЬНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЯК ПЕРЕДУМОВИ ЕФЕКТИВНОГО ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ І ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ

Як доводить світовий та вітчизняний досвід суспільного розвитку, жодні соціальні перетворення не можуть відбуватись за відсутності сучасного теоретичного обґрунтування. Сьогодні наука розробляє конкретні наукові пропозиції та рекомендації щодо усіх без виключення сфер суспільного життя. У наш час, коли триває процес становлення правової держави, учасники державотворення не можуть не вивчати та не враховувати теоретичні висновки, які є наслідком практичного досвіду, а також не брати до уваги науково обґрунтовані рекомендації.

Роль доктрини в управлінському процесі обумовлена комплексним характером взаємодії права та суспільства, необхідністю постійного уточнення висунутих теорій, моніторингу ступеню ефективності їх впливу на соціальні відносини. Мінливість зовнішнього середовища провокує формування надійних засад управління, заснованих на правовій доктрині.

Проблема концептуального супроводження діяльності органів державної влади та наукового обґрунтування реалізованої ними політики є предметом

уваги вітчизняних та зарубіжних вчених. Зокрема, слід наголосити на дослідженнях вчених: Л.В. Голоскокова, Є.П. Євграфової, А.П. Зайця, С.В. Полєніної, В.Я. Тація, Ю.М. Тодики та ін. Частковий теоретичний аналіз впливу правової доктрини на процеси права та державотворення простежується у працях М.І. Кагадія, О.М. Ковальчука, М.І. Козюбри, В.О. Котюка, Н.М. Пархоменко, О.Ф. Скакун, Р.Б. Тополевського, Д.Ю. Хорошковської та ін.

Сьогодні вважаємо за необхідне суттєво підвищити роль наукової еліти в суспільно-політичному житті держави. Успішне реформування економіки, політики та соціальної сфери залежить від реального залучення наукового потенціалу країни до процесу прийняття державних рішень, виконання їх незалежної наукової експертизи, глибокого аналізу тих явищ, що виникають у процесі зміни держави, суспільства, людини, до формування науково обґрунтованих цілей політики та шляхів їх досягнення, нових ідей і цінностей.

Метою даної статті є теоретичний аналіз взаємозв'язку правової доктрини

